

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК УНИВЕРСИТЕТИ

Х.И. БОТИРОВ

**ХАЛҚАРО САЙЛОВ
СТАНДАРТЛАРИ**

(оммабон рисола)

Тошкент – 2023

УЎК: 342.8(041)(575.1)

КБК 66.77

Б 88

Х.И., Ботиров

Б 88

Халқаро сайлов стандартлари [Матн]:
оммабоп рисола / Х.И. Ботиров. – Т.: Тошкент
давлат юридик университети, 2023 й. – 26 б.

Мазкур рисолада халқаро сайлов стандартлари тушунчаси, моҳияти, турлари ва манбалари, Ўзбекистонда халқаро сайлов стандартларига мос сайлов тизимининг ривожланиши ва унинг конституциявий-ҳуқуқий асослари, уларнинг миллий сайлов қонунчилигига имплементация қилиниши каби масалалар ёритилган.

Рисоланинг аҳамиятли жиҳати шундаки, унда халқаро сайлов стандартлари оддий, содда ва халқчил тилда тушунтирилган. Шунингдек, замонавий инфографикалар асосида ҳуқуқий нормаларнинг моҳияти ёритиб берилган.

Рисола кенг китобхонлар оммаси учун мўлжалланган.

Тошкент давлат юридик университети Тадқиқот этикаси кенгашининг 2023 йил 29 майдаги 8-сон мажлис баённомаси билан нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-7400-0-6

© Х.И. Ботиров, 2023 й.

© Тошкент давлат юридик университети, 2023 й.

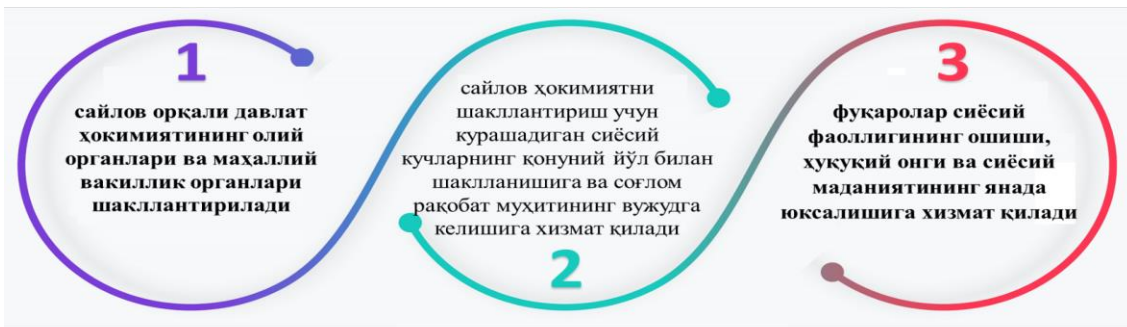
КИРИШ

Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда умумэътироф этилган халқаро стандартларга мувофиқ ўтказилаётган сайловларнинг ўрни беқиёсдир.

Сайловлар кучли фуқаролик жамияти ва демократик ҳуқуқий давлатнинг ажралмас белгиси, халқ хоҳиш-иродасининг эркин ифодаланиши, фуқаролар жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этишининг асосий шакли ҳисобланади.

Бугунги кунда давлат ўз миллий ҳуқуқий тизими ва унинг учун мақбул қонунчилик базасини яратар экан, ўзи танлаган йўлнинг истиқболлини жаҳоннинг глобаллашув жараёнлари билан уйғунликда кўрмаслиги мумкин эмас. Халқаро ҳуқуқнинг миллий ҳуқуққа нисбатан таъсири анча сезиларли ва муқаррардир. **Халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар миллий ҳуқуқ ва қонунчилик тизимини қўллаш самарали моделларини кўриб чиқиш чоғида кенг тарқалган хатоларни такрорламаслик имконини беради.**

Мамлакатимизнинг сайлов қонунчилиги миллий ҳуқуқий тизимдаги динамик ва изчил ривожланаётган тармоқлардан бири ҳисобланади. Халқаро сайлов стандартлари сайлов соҳасидаги ўзгаришларнинг мустаҳкам асоси ва мезонларидан бирига айланган. Улар демократик сайловларга тайёргарлик кўриш ва уларни ўтказишда очиклик ва ошкоралик, барча даражадаги сайлов комиссияларининг фаолиятида мустақиллик, қонунийлик, коллегиялик, ошкоралик ва адолатлиликка риоя қилиш каби ҳуқуқий категорияларни ўзида мужассамлаштиради. Миллий ҳуқуқий тизим даражасида халқаро сайлов мажбуриятларининг мустаҳкамлаб қўйилиши ва халқаро сайлов нормаларининг амалдаги қонунчиликка татбиқ этилиши мамлакатимизнинг кучли демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш йўлидаги жиддий қадамидир. **Демократик давлатларда сайлов институтининг аҳамияти қуйидагиларда намоён бўлади:**

Дарҳақиқат, сайловлар демократик кадриятдир. Шу боис ҳар бир демократик давлат халқ ҳокимиятчилигини ушбу кадриятга асосланиб ўрнатади. Ўзбекистонда 2016 йилда президентлик ҳамда 2019 йилда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига бўлиб ўтган демократик сайлов жараёнлари бунинг ишончли ва яққол тасдиғидир.

2016 йилда сайловни кузатиш учун
Дунёдаги 5 та нуфузли халқаро ташкилот ҳамда 46 та давлатдан
600 нафарга яқин кузатувчи қатнашди.

Айниқса, ЕХХТнинг Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича бюросининг тўлақонли миссияси биринчи марта юртимизга ташриф буюрди. Яъни ушбу халқаро тузилманинг 32 та мамлакатдан келган 200 нафарга яқин вакили – бу, албатта, кичик кўрсаткич эмас – айнан демократик тамойиллар асосида сайлов жараёнини диққат билан кузатиб борди.

Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ҳамда халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига ўтказилган сўнгги сайловда эришилган ижобий натижалар

- Ушбу сайловлар халқаро талаб ва стандартларга тўлиқ жавоб берадиган янги Сайлов кодекси асосида ўтказилди.
- Биринчи марта сайлов жараёнларини бошқариш бўйича автоматлаштирилган тизим ва сайловчиларнинг ягона электрон рўйхати жорий этилди.
- Озодликдан маҳрум этилган, бироқ оғир ва ўта оғир жиноят содир этмаган маҳкумларга илк бор овоз бериш имконияти яратилди.
- Сайловлар очкилик, ошқоралик ва ҳалоллик тамойили асосида ҳамда кескин курашлар остида ўтказилди.

Уларни 70 мингдан зиёд маҳаллий кузатувчилар ҳамда 10 та халқаро ташкилот, 50 га яқин хорижий давлатнинг 825 нафар кузатувчиси, халқаро ва мамлакатимиз оммавий ахборот воситаларининг 1 миңг 155 нафар вакили кузатиб борди.

1-§. ХАЛҚАРО САЙЛОВ СТАНДАРТЛАРИ ТУШУНЧАСИ, МОҲИЯТИ ВА МАНБАЛАРИ

Халқаро сайлов стандартлари фуқароларнинг сайлов жараёнида фаол иштирок этишларини таъминлаш, кучли фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Замонавий сайлов ҳуқуқи ва сайлов қонунчилигини шакллантириш жараёни **нафақат миллий ҳуқуқий асослар**, балки **халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган нормаларини ҳам қамраб олади.**

Халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган қоидаларининг устунлиги тан олиниб, демократик даврий сайловларнинг ўтказилиши мамлакатимиз тараққиётини ҳаракатлантирувчи куч вазифасини бажариб келмоқда. Халқаро стандартларга асосланган сайловлар Ўзбекистоннинг халқаро миқёсдаги обрў-эътиборини оширишда муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Халқаро сайлов стандартлари бир вақтнинг ўзида иккита:

✚ **ҳуқуқни ташкил этувчи** ва

✚ **ҳуқуқни тартибга солувчи юридик вазифани бажаради.**

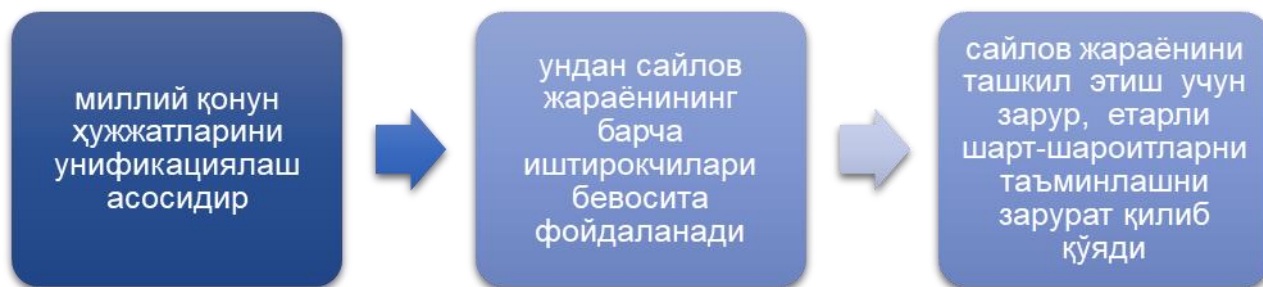
Шу билан бирга, халқаро сайлов стандартлари фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқлари ва эркинликлари, уларнинг татбиқ этилиши ва қўлланилишини бевосита белгилайди. Ҳуқуқий адабиётларда таъкидланганидек:

Халқаро сайлов стандартлари деганда, фуқароларнинг сайлов ҳуқуқига оид бўлган сайловларни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича халқаро ҳуқуқ принциплари тушунилади.

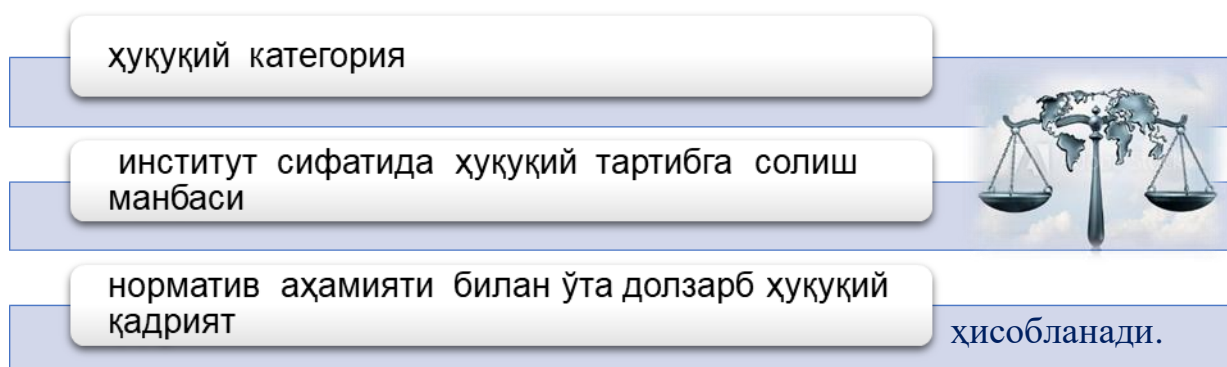

Халқаро сайлов стандартлари ҳам давлатга, ҳам фуқароларга қаратилган. Бунда давлат фуқароларни демократик сиёсий жараённинг табиатига монанд бўлган объектив ҳуқуқ билан таъминлашга мажбур бўлади. Фуқароларга эса муайян юридик имкониятлар, яъни субъектив сиёсий ҳуқуқлар берилиши кафолатланади.

Халқаро сайлов стандартлари:

Бинобарин, “халқаро сайлов стандартлари” тушунчаси:

Демак, халқаро сайлов стандартлари деганда, фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини амалга ошириш ва сайловларни ташкил қилиш ҳамда ўтказишга оид халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган принциплари мажмуасидан иборат институт тушунилади.

Халқаро сайлов стандартларининг ўзига хос жиҳатлари қуйидагиларда намоён бўлади:

биринчидан, халқаро сайлов ҳуқуқи ва сайлов жараёнига тааллуқли бўлган халқаро стандартлар (халқаро сайлов стандартлари) давлат органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига умумий, тенг, тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида **яширин овоз бериш йўли** билан ёки фуқароларнинг хоҳиш-иродасини билдиришни таъминлаш орқали амалга оширилади;

иккинчидан, халқаро сайлов стандартлари фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилиш ҳамда уларни химоя қилиш, кўппартиявийлик ва мафкуралар хилма-хиллиги, сайловни тартибга солувчи ҳуқуқий нормаларнинг барқарорлиги ва уларнинг жадал ривожланиши демократик сайлов жараёнларини таъминлашнинг асосий шартлари ҳисобланади;

учинчидан, халқаро сайлов стандартлари сайлов органлари ёки бошқа ваколатли органлар томонидан овоз беришни ташкиллаштириш ва овозларни санаш, сайлов жараёни иштирокчиларининг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш механизмининг мавжудлиги ва самарали ишлаши, овоз бериш яқунлари ва сайлов натижалари устидан суд ҳамда бошқа ваколатли органларга шикоят қилиш, сайлов натижаларини эълон қилишдек сайлов жараёнининг муҳим жиҳатларини одилона халқаро кузатиш орқали амалга оширилади.

Халқаро сайлов стандартларига оид қатор муҳим халқаро ҳужжатлар ишлаб чиқилиб, қабул қилинган.

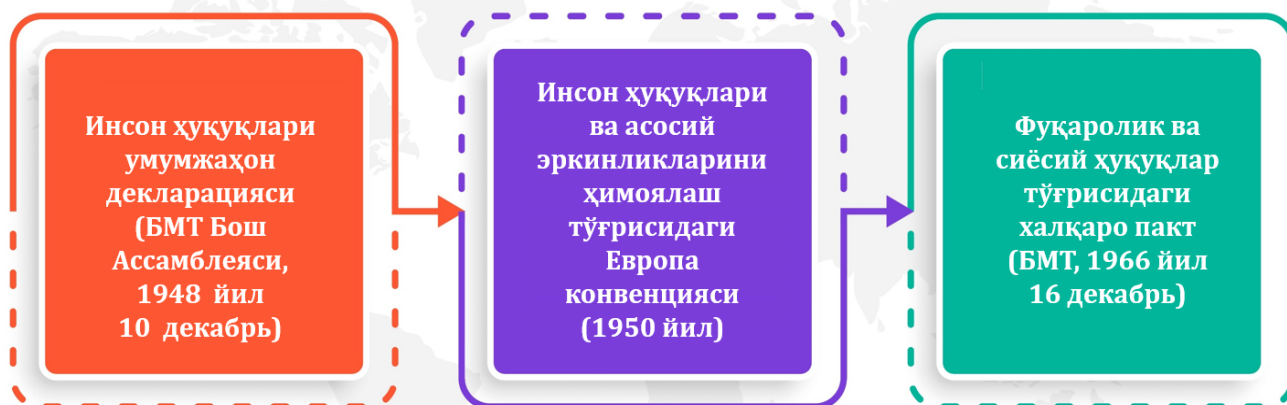

Ҳозирги вақтда ушбу ҳужжатларда мустаҳкамлаб қўйилган халқаро ҳуқуқнинг принциплари ва нормаларини ҳисобга олмасдан, миллий сайлов қонунчилигини ривожлантириш ва сайловларни ўтказиш мумкин эмас!

Халқаро сайлов стандартлари бир қатор халқаро ҳужжатларда ўз ифодасини топган бўлиб, уларнинг асосийлари жумласига қуйидагилар киради:

1-чизма

ХАЛҚАРО САЙЛОВ СТАНДАРТЛАРИ АКС ЭТГАН ҲУЖЖАТЛАР

ЕХҲТнинг инсонийлик мезонлари бўйича конференцияси
Копенгаген Кенгашининг ҳужжати (Копенгаген, 1990 йил 29 июнь)

Шунингдек,

Аёлларга нисбатан камситишларга барҳам бериш тўғрисидаги декларация (БМТ, 1967 йил);

- ☑ Иркий камситишнинг барча шакллари тугатиш тўғрисидаги халқаро конвенция (БМТ, 1966 йил);
- ☑ Парламентлараро иттифоқ Кенгашининг Эркин ва адолатли сайлов принциплари тўғрисидаги декларацияси (1994 йил);
- ☑ Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Америка конвенцияси (1969 йил);
- ☑ Инсон ва халқлар ҳуқуқларининг Африка хартияси (1986 йил);
- ☑ МДХда иштирок этувчи давлатларда демократик сайловлар, сайловга доир ҳуқуқлар ва эркинликлар стандартлари тўғрисидаги конвенция (Кишинёв, 2002 йил 7 октябрь) ҳам халқаро сайлов стандартлари манбаси сифатида хизмат қилмоқда.

2-§. УНИВЕРСАЛ САЙЛОВ СТАНДАРТЛАРИ

Универсал сайлов стандартлари умумжаҳон миқёсидаги халқаро ташкилотлар томонидан қабул қилинган нормаларда шакллантирилган умумий сайлов принципларида намоён бўлади.

Универсал сайлов стандартлари илк бор 1948 йил 10 декабрда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан тасдиқланган **Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида** ўз аксини топган.

1966 йил 19 декабрда БМТ томонидан қабул қилинган **Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 25-моддасига** мувофиқ, ҳар бир фуқаро куйидаги ҳуқуқ ҳамда имкониятларга эга бўлиши керак:

Ҳам бевосита, ҳам эркин сайланган вакиллар орқали давлат ишларини бошқаришда қатнашиш.

Ялпи ва тенг сайлов ҳуқуқи асосида, яширин овоз бериш орқали ўтказиладиган ва сайловчиларнинг эркин ҳолдаги хоҳиш-иродасини таъминловчи чинакам даврий сайловда овоз бериш ва сайланиш.

Ўз мамлакатида умумий шартларда давлат хизматига киришда тенг имкониятларга эга бўлиш.

БМТ хотин-қизлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишга ҳам жуда катта эътибор қаратиб келмоқда. 1952 йил 20 декабрдаги **Аёлларнинг сиёсий ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 1-моддасида** аёлларнинг ҳеч бир камситишларсиз эркаклар билан тенг шароитларда барча сайловларда овоз бериш ҳуқуқига эгаллиги белгиланган. Мазкур ҳужжатнинг 2-моддасида:

Аёллар ҳеч бир камситишларсиз эркаклар билан тенг шароитларда миллий қонунчиликда белгиланган, сайлашни талаб қиладиган ташкилотларда сайланиши мумкинлигига оид нормалар мавжуд.

Шу билан бирга, БМТнинг 1967 йил 7 ноябрдаги Аёлларга нисбатан камситишларга барҳам бериш тўғрисидаги декларациясининг 4-моддасида эса БМТга ҳар бир иштирокчи-давлат аёлларга эркаклар билан бир хил шароитларда ҳеч бир камситишсиз қуйидаги ҳуқуқларни таъминлашлари лозимлиги белгиланган:

сайловларда овоз бериш ҳуқуқи ва очикдан-очик сайланадиган органларга сайланиш ҳуқуқи;

барча очик референдумларда овоз бериш ҳуқуқи ҳамда давлат лавозимларини эгаллаш, шунингдек, давлат бошқарувининг барча бўғинларида давлат вазифаларини амалга ошириш.

Бундан ташқари, фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқларини ҳимоялаш мақсадида уларнинг ирқий камситилишига йўл қўймаслик масалалари БМТнинг 1966 йил 7 мартдаги Ирқий камситишнинг барча шакллари тугатиш тўғрисидаги халқаро конвенциясида эътироф этилган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси 1991 йил 17 декабрда “Давлатларда сайловлар ўтказиш давомида миллий суверенитет ва ички ишларга аралашмаслик тамойилларини ҳурмат қилиш тўғрисида”ги 46/130-сон Резолюцияни қабул қилган.

Ушбу Резолюцияда:

сайловларни ўтказиш жараёнига тааллуқли бўлган институтларни шакллантириш ва уларнинг асосий фаолият йўналишларини аниқлаш;

ҳар бир давлатда конституциявий-ҳуқуқий нормалар ва миллий қонунчиликка асосланган сайлов ўтказишнинг усуллари танлаш фақатгина халқнинг зиммасида эканлиги;

халқаро ҳамжамият томонидан мунтазам ва адолатли сайловлар ўтказиш тамойилининг самарадорлигини оширишга қаратилган фаолиятнинг асосий мақсади сайловларни эркин ўтказиш ва ўзларининг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ҳамда маданий тизимларини бошқа

давлатларга маъқульми ёки йўқми, ундан қатъи назар, уларни ривожлантиришни чеклаб қўйишга йўл қўймаслик ҳамда сайловларни эркин ва одилона ўтказишни таъминлашда **асосий масъулият давлатларнинг ўзига юклатилиши** назарда тутилган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Сайлов Стандартларини Белгилаб Бериш бўйича сўнгги халқаро нормаси 2005 йил 27 октябрда қабул қилинган БМТнинг Сайловларни Халқаро Кузатиш Принциплари Декларацияси ҳисобланади.

Ушбу декларацияда чинакам демократик сайловлар – бу:

Парламентлараро иттифоқ Кенгашининг 1994 йил 26 мартда Париждаги 154-сессиясида қабул қилинган **Эркин ва адолатли сайлов мезонлари тўғрисидаги декларациясининг 1–12-бандларига асосан, қуйидагилар сайлов соҳасида давлат мажбуриятлари ҳисобланади:**

УНИВЕРСАЛ САЙЛОВ СТАНДАРТЛАРИ

Қуйида умумэътироф этилган ва халқаро ҳужжатларда мустаҳкамланган принципларга алоҳида-алоҳида тўхталиб ўтамиз.

- 1. Умумий сайлов ҳуқуқи принципи** маълум ёшга етган, тўла муомалага лаёқатли, ҳар бир фуқаронинг ҳар қандай умумдавлат сайловида сайлаш ҳуқуқига эга эканлигини англатади. Бунда овоз беришда иштирок этиш ҳуқуқи саводхонлик ёки бошқа таълим билан боғлиқ мезонга боғлиқ бўлмайди.
- 2. Тенг сайлов ҳуқуқи принципи** қонун асосида сайловчиларнинг сайлов натижаларига таъсир

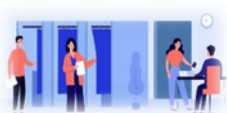
қилишида тенг имкониятлар яратилиши ҳамда қонун-қоидаларга мувофиқ сайланишда бир хил имкониятлар яратилганлигидир.

3. **Тўғридан-тўғри сайлов принципи** фуқароларнинг давлат органларидаги ўз вакиллари ва алоҳида мансабдор шахслар (мисол учун, Президент)ни бевосита сайлашга қаратилган ҳуқуқи ҳисобланади.

4. **Сайлов ўтказиш мажбурийлиги ва даврийлиги принципи** сайланадиган лавозимлар муайян муддатни назарда тутишини, бу эса, ўз навбатида, сайлов ўтказиш борасида даврийлик ва мажбурийлик мавжудлигини англатади.

5. **Ўз хоҳиш-иродасини эркин билдириш, яширин овоз бериш принципи** ҳар бир овоз берувчига танлаш ва овоз бериш эркинлиги берилиши, шунингдек, овоз берувчи кимга овоз берганлиги ёки кимга овоз бермоқчи эканлиги ошкор қилинмаслигини англатади.

6. **Сайлов натижаларининг халқ иродасига мувофиқлиги принципи**га биноан, сайлов бевосита халқ иродасининг ифодаси эканини англатиб, ўз аксини натижаларда топиши лозим. Бунда овозларни санаб чиқиш ҳаққоний бўлиши ва ҳеч қандай сохталаштиришга йўл қўйилмаслиги керак.

7. **Давлатнинг сиёсий бетарафлиги принципи** сайловлар мустақил сайлов органи томонидан халқаро стандартлар ва амалдаги сайлов қонунчилигига мувофиқ ўтказилиши ҳамда сайлов жараёнига бошқа давлат органларининг аралашishi, ҳар қандай маъмурий ресурслардан фойдаланишга йўл қўйилмаслигини англатади.

8. **Эркин рақобат принципи** мазмунига кўра, бутун сайлов кампанияси сайлов субъектлари, номзодларнинг эркин, тенг рақобати тамойилларига таянади. Бунда сайлов тўғрисидаги қонунларнинг талабларига риоя қилинади, сайловолди ташвиқотининг барча

шаклларида, шу жумладан, ОАВлардан, сайловчилар билан учрашув ва мажлислардан ва бошқа шакллардан фойдаланилади, шунингдек, сайлов кампанияси иштирокчиларига ҳар қандай таъсир кўрсатиш ҳамда қандайдир имтиёз ва преференциялар бериш тақиқланади.

9. Фуқароларнинг шахсан ўзлари учун давлат мансабларига эришиш ҳуқуқи принципига кўра, ҳар бир фуқаро давлат ҳокимияти органларига сайланиш ҳуқуқига эга.

10. Овозларнинг ҳаққоний ва тўғри санаб чиқилиши ҳамда очиқ ва ошкора сайловлар принципининг мазмунига асосан, сайловга тайёргарлик кўриш ҳамда уни ўтказишга доир барча тадбирларда, сайлов куни овоз бериш хоналарида ва овозларни санаб чиқишда сайлов тўғрисидаги қонунларнинг талабларига, ҳаққонийлик, холислик тамойилларига риоя қилинган ҳолда амалга оширилиши лозим. Ҳар қандай кўринишдаги субъективлик ва сохталаштиришга йўл қўйилмайди. Сайловларда миллий ва халқаро кузатувчиларнинг иштирок этиши таъминланиши шарт.

11. Сайланган номзодларнинг лавозимга киришиши ва мансабида ваколатлари тугатилгунга қадар қолиши кафолатлари принципи қонунчиликка асосан сайланган шахслар ўз вазифаларини бажаришга вақтида киришиши ҳамда шу лавозимда ваколат муддати тугагунга қадар қолиши учун давлат томонидан барча зарур шарт-шароитлар яратилиши шартлигини назарда тутади.

12. Қоидабузарликлар устидан шикоят қилиш имконияти ва фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини бузганлик учун жавобгарлик принципи сайлов субъектлари, номзодлар, сайловчиларга сайлов органи ва сайловни бошқарадиган бошқа органлар томонидан қабул қилинган қарорлар устидан қонунчиликда белгиланган

тартибда шикоят қилиш имкониятини таъминлашни тақозо этади.

ЕХХТнинг сайлов принциплари **универсаллик, тенглик, эркинлик, адолатлилик, яширинлилик, очиклик ва ҳисобдорлик** ҳисобланади.

Европа Кенгаши Парламент Ассамблеясининг умумевропа сайлов принципларига эса қуйидаги беш принцип киради: умумий, тенг, эркин, яширин ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи. Ана шу принцип ва ҳуқуқларнинг барчаси жамланган ҳолда халқаро сайлов стандартларини ташкил этади.

3-§. ЎЗБЕКИСТОНДА ХАЛҚАРО САЙЛОВ СТАНДАРТЛАРИГА МОС САЙЛОВ ТИЗИМИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА ХАЛҚАРО САЙЛОВ СТАНДАРТЛАРИНИНГ ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ҚИЛИНИШИ

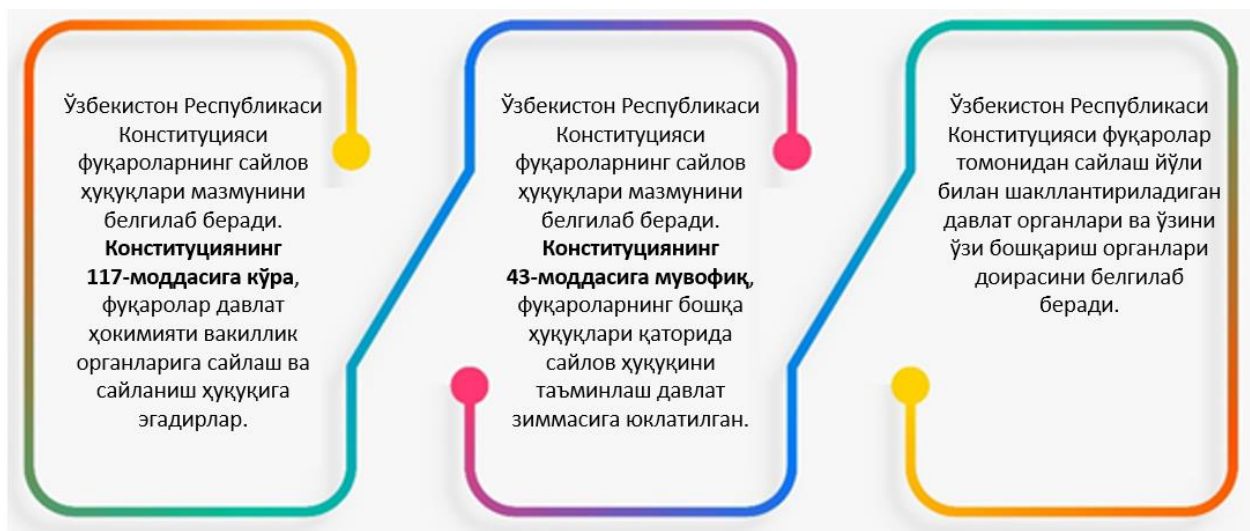
Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ҳамда сайлов қонунчилиги замонавий халқаро сайлов стандартлари билан узвий боғланган бўлиб, ўзаро мутаносиб равишда такомиллашиб бормоқда.

Энг аввало, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган принцип ва нормалари Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий тизимининг таркибий қисми сифатида мустаҳкамлаб қўйилган.

Конституцияда фуқароларнинг асосий сиёсий ҳуқуқларидан бири сифатида фуқароларнинг жамият ва давлат ишларини бошқаришда

иштирок этиш ҳуқуқи назарда тутилган. Бундай иштирок этиш ўзини ўзи бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оширилади. Ушбу норма Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан қабул қилинган Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг **25-моддасига тўла мос келади**. Унга кўра, ҳар бир фуқаронинг камситишсиз ҳамда асосланмаган чеклашларсиз ҳам бевосита, ҳам эркинлик билан сайланган вакиллари воситасида давлат ишларини юргизишда қатнашиш ҳуқуқлари ва имкониятларига эга бўлиши мустаҳкамлаб қўйилган.

Умуман олганда, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг амалга оширилиши, бу борадаги кенг кўламли ислохотларнинг ҳуқуқий асоси сифатидаги ўрни қуйидаги шаклларда намоён бўлади:

лигимизда, хусусан, Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 25 июнда қабул қилинган Сайлов кодексида сайлов халқ ўз ҳокимияти ва хоҳиш-иродасини тўғридан-тўғри рўёбга чиқаришининг олий ифодаси, давлат ҳокимияти органларини демократик тарзда ташкил этишнинг негизи экани қайд этилади.

Маълумот учун:

Энг илғор халқаро стандартлар асосида қисқа фурсат ичида мустақил Ўзбекистон тарихида илк бор Сайлов кодекси лойиҳаси ишлаб чиқилди ва қабул қилинди. Сайлов кодекси лойиҳасини тайёрлаш жараёнида сайлов қонунчилиги тўлиқ хатловдан ўтказилди. Мамлакатимизда сайловларни ташкил этиш бўйича тўпланган

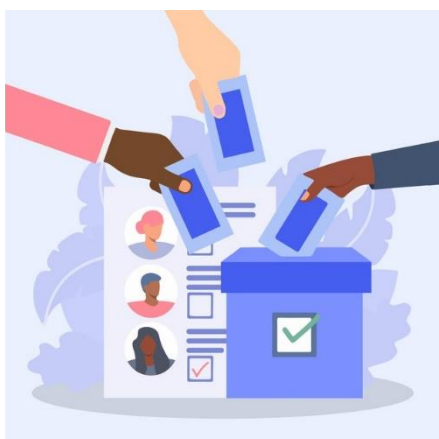
амалиёт умумлаштирилди. Ривожланган давлатларнинг бой тажрибаси ўрганилди. Халқчил нормаларни ишлаб чиқиш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилди. Сайлов кодексини ишлаб чиқишда **50 дан ортиқ хорижий давлатлар**, шу жумладан, Франция, Нидерландия, Канада, Италия, Швеция, Бельгия, Польша, Албания, Беларусь, Озарбайжон тажрибалари таҳлил қилинди. Бугунги кунда 40 га яқин давлатда, хусусан, Франция, Бельгия, Бразилия, Беларусь ва Озарбайжон каби давлатларда Сайлов кодекслари қабул қилинган. Чехия, Россия, Қозоғистонда ягона Сайлов кодексини қабул қилишга бўлган ҳаракат кучайиб бормоқда. Мазкур кодекс тарқоқ ҳолдаги **5 та қонун** (Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида; Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида; Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси тўғрисида; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида; Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида) ва Марказий сайлов комиссиясининг сайловларни ташкил этиш ҳамда ўтказишга оид ўнлаб низом ва йўриқномаларини ягона қонун ҳужжатида мужассам этди.

☑ Иккинчидан, фуқаронинг давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш (фаол сайлов ҳуқуқи) ва сайланиш (пассив сайлов ҳуқуқи) ҳуқуқлари Ўзбекистон Конституциясида мустаҳкамланган, уни амалга ошириш тартиб-қоидалари сайлов қонунчилигида аниқ белгилаб қўйилган.

☑ Учинчидан, Ўзбекистон сайлов қонунчилигида умумий сайлов ҳуқуқи принципи мустаҳкамланган. Ҳар бир фуқаро сайлов кунига қадар ёки сайлов кунда Конституция ва сайлов тўғрисидаги қонунларда белгиланган муайян ёшга тўлиши билан давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эга. Ўзбекистон Республикаси Президенти, Қонунчилик палатаси депутатлари ва маҳаллий Кенгашлар депутатлари сайловлари умумийдир. Сайлов кунини ўн саккиз ёшга тўлган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари сайлаш ҳуқуқига эгадир. Умумий сайлов ҳуқуқи фуқароларнинг ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкӣ мавқеи, ирқӣй ва миллий мансублиги, жинси, маълумоти, тили, динга муносабати, машғулотининг тури ва хусусияти каби ҳолатлардан қатъи назар, ҳеч қандай камситишларсиз рўёбга чиқарилади.

Суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган фуқаролар, шунингдек, суд ҳукми билан озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган шахслар сайланиши мумкин эмас. Суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган фуқаролар, шунингдек, оғир ва ўта оғир жиноятлар содир этганлиги учун суднинг ҳукми билан озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган шахслар сайловда қатнашмайдилар.

☑ Тўртинчидан, тенг сайлов ҳуқуқи принципи Ўзбекистон Республикаси **Сайлов кодексининг 5-моддаси**да мустаҳкамланган. Ҳар бир фуқаро – сайловчи бир овозга эга ва бошқа фуқаролар билан тенгма-тенг тарзда ўзининг ана шу овозга эгалик ҳуқуқини амалга оширади. Ҳар бир сайловчи ўзининг эркин овоз беришда иштирок этиш ҳуқуқидан фойдаланиш мақсадида сайлов участкасига, шунингдек, овоз бериш

хонасига тенг асосларда ва ҳеч қандай тўсиқларсиз кириш ҳуқуқига эга. Ҳар бир фуқаро сайловда ўз номзодини кўрсатиш имкониятидан фойдаланишда ҳам тенг ҳуқуқларга эга.

☑ Бешинчидан, Ўзбекистон сайлов қонунчилигида тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи принципи ҳам ўз аксини топган. Фуқаролар сайловда номзод учун бевосита, яъни тўғридан-тўғри овоз берадилар. Ўзбекистон Республикаси **Сайлов кодексининг 6-моддаси**да белгиланганидек, “Ўзбекистон Республикаси Президенти, Қонунчилик палатаси депутатлари, маҳаллий Кенгашлар депутатлари фуқаролар томонидан бевосита сайланади”.

☑ Олтинчидан, Ўзбекистон сайлов қонунчилигида – **Сайлов кодексининг 7-моддаси**да яширин овоз бериш принципи мустаҳкамлаб қўйилган. Ушбу принцип сайловчиларнинг хоҳиш-иродасининг қандай тарзда бўлмасин, назорат қилинишини истисно этиш, эркин сайлов учун тенг шарт-шароит таъминлаш каби

мақсадларни кўзда тутади. **Сайловлар яширин овоз бериш процедурасидан фойдаланган ҳолда ўтказилади.**

☑ Еттинчидан, сайловларнинг мунтазамлиги ва мажбурийлиги принципи ҳам Ўзбекистон сайлов қонунчилиги (*Сайлов кодексининг 61-, 67-, 88-моддалари*)да мавжуд. Давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайловлар мажбурий бўлиб, Конституцияда, конституциявий ва сайлов тўғрисидаги қонунларда белгиланган муддат – ҳар беш йилда мунтазам равишда ўтказиб борилади.

☑ Саккизинчидан, Ўзбекистон сайлов қонунчилиги (*Сайлов кодексининг 8-моддаси*)да **сайловларнинг очиқлиги ва ошкоралиги принципи**га алоҳида ўрин берилган. Сайловга тайёргарлик кўриш ҳамда уни ўтказишни сайлов комиссиялари очиқ ва ошкора амалга оширади. Сайлов комиссияларининг мажлислари очиқ ўтказилади. Сайлов комиссияларининг қарорлари оммавий ахборот воситаларида эълон қилинади.

Сайловга тайёргарлик кўриш ҳамда уни ўтказишга доир барча тадбирларда, шунингдек, сайлов қуни овоз бериш хоналарида ва овозларни санаб чиқишда Ўзбекистон Республикаси Президентлигига, Қонунчилик палатаси депутатлигига, маҳаллий Кенгашлар депутатлигига номзодлар кўрсатган сиёсий партиялардан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларидан кузатувчилар, оммавий ахборот воситалари вакиллари, бошқа давлатлардан, халқаро ташкилотлардан кузатувчилар иштирок этиш ҳуқуқига эга.

☑ Тўққизинчидан, **сайловларнинг эркинлиги принципи.** Фуқароларнинг сайловда иштирок этиши эркин ва ихтиёрийдир. Ҳеч ким уларнинг муайян номзод учун “тарафдор” ёки “қарши” овоз беришга мажбур этиш ҳуқуқига эга эмас. Ҳеч ким фуқарога уни сайловда иштирок этиш ёхуд иштирок этмасликка мажбурлаш мақсадида таъсир ўтказиш, шунингдек, ўз хоҳиш-иродасини эмин-

эркин ифода этиши учун мажбурлашга ҳақли эмас. “Сайловда эркин ва яширин овоз берилади. Сайловчиларнинг хоҳиш-иродасини назорат қилишга йўл қўйилмайди. Яширин овоз бериш сайловчининг хоҳиш-иродаси устидан ҳар қандай тарзда назорат қилиш имкониятини истисно этадиган тегишли шароитларни яратиш орқали таъминланади”. Бюллетенни белгилаш пайтида овоз бериш хонасида овоз берувчидан бошқа шахсларнинг ҳозир бўлиши тақиқланади.

☑ Унингдан, мамлакатимизда **ҳақиқий сайловлар принципини** жорий этишга йўналтирилган ҳуқуқий асослар яратилган. Сайловлар халқнинг эркин тарзда ифода этиладиган хоҳиш-иродасини аниқлайди ва унинг бевосита рўёбга чиқарилишини таъминлайди. Ўзбекистон сайлов қонунчилиги сайловчиларга номзодларни танлаш, сайлаш имконини беради. Ҳозирги кунда юртимизда том маънодаги **сиёсий плюрализм, ғоялар хилма-хиллиги ва кўппартиявийлик тизими** амал қилмоқда.

Шунингдек, Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор деб топилган шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўлади.

Сайлов куни ва овоз бериш бошланишидан бир кун олдин жамоатчилик фикри сўровлари натижалари, сайлов натижалари прогнозлари, ўтказилаётган сайлов билан боғлиқ бошқа тадқиқотларни эълон қилиш (ҳаммага маълум қилиш), шу жумладан, ахборот тармоқлари, шунингдек, Интернет жаҳон ахборот тармоғига жойлаштириш тақиқланади. Фуқароларнинг сайлаш ва сайланиш, сайловолди ташвиқоти олиб бориш ҳуқуқларини амалга оширишларига зўравонлик, алдаш, таҳдид қилиш ёки бошқа йўл билан қаршилик кўрсатувчи шахслар, шунингдек, сохта сайлов ҳужжатлари тузган, овозларни атайин нотўғри санаб чиққан, овоз бериш яширинлигини бузган ёки ушбу қонун бошқача тарзда бузилишига йўл қўйган сайлов комиссияларининг аъзолари, бошқа мансабдор шахслар, сиёсий партияларнинг вакиллари аъзолари қонунга мувофиқ тарзда жавобгар бўлиши белгиланган.

☑ Ўн биринчидан, Ўзбекистон сайлов қонунчилиги **адолатли сайловлар принципи** амал қилиш учун тегишли ҳуқуқий негизга эга. Ушбу принцип сайлов жараёнининг барча иштирокчилари учун тенг ҳуқуқий шарт-шароитни таъминлашга қаратилган. Адолатли сайловлар принципини жорий этиш орқали қуйидагиларнинг таъмин этилиши кўзда тутилади:

- сайловлар, номзодлар ва сиёсий партиялар сайлов кампаниясининг адолатли ва ошқора молиялаштирилиши;

- овоз бериш ва овозларни санаб чиқиш чоғида ҳалолликнинг таъминланиши, сайловнинг жами яқунларини расмий нашр эттириш йўли билан овоз бериш натижаларидан тўла ва тезкор хабардорликни йўлга қўйиш;

- фуқаролар, сиёсий партиялар номзодлари, сайловнинг бошқа иштирокчилари сайлов ҳуқуқлари ва эркинликлари бузилганлиги устидан қилган шикоятлари судлар ва қонун бўйича тегишли ваколат берилган бошқа органлар ҳамда мансабдор шахслар томонидан сайлов жараёнларининг тегишли босқичлари учун белгиланган муддатлар доирасида тез ва самарали кўриб чиқилиши.

☑ Ўн иккинчидан, Ўзбекистон сайлов қонунчилигида **сайловларнинг мустақил сайлов комиссиялари томонидан ўтказилиши принципи** мустаҳкамлаб қўйилган. Мамлакатимизда сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш, фуқароларнинг сайлов ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш ва ҳимоялаш ҳамда уларга риоя этилишини назорат қилиш вазифалари Конституция ва бошқа қонун ҳужжатларида белгиланган ваколатлар доирасида фаолият юритадиган мустақил сайлов комиссиялари зиммасига юклатилган. Сайлов комиссияларини тузиш, уларнинг ваколатлари ва ишини ташкил этиш тартиби қонунларда белгиланади. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси **Сайлов кодексининг 11–26-моддаларида** сайлов комиссиялари тизими, сайлов комиссияларининг ваколатлари, уларнинг ишини ташкил этиш ва ваколат муддатлари қайд этилган.

Марказий сайлов комиссиясининг ўз ваколатлари доирасида қабул қиладиган қарорлари округ ва участка сайлов комиссиялари, давлат органлари, сиёсий партиялар ҳамда бошқа жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар учун мажбурийдир.

☑ Ўн учинчидан, Ўзбекистон сайлов қонунчилигида сайловлар ва номзодлар, сиёсий партиялар сайлов кампаниясининг **давлат томонидан молиявий таъминланиши принципи**га амал қилиниши белгиланган. Давлат сайлов кампанияси билан боғлиқ барча сарф-харажатларни ўз зиммасига олади.

☑ Ўн тўртинчидан, Ўзбекистон сайлов қонунчилигида сайловлар ва ташвиқот фаолиятининг **давлат томонидан ахборот жиҳатдан қўллаб-қувватланиши принципи** назарда тутилган. Давлат сайлов, номзодлар тўғрисидаги ахборотни излаш, йиғиш ва тарқатиш эркинлиги, сайлов жараёнларининг оммавий ахборот воситаларида холисона ёритилишини таъминлайди. Давлат фуқаролар, номзодларга қонунда белгиланган тартиб ва муддатларда қонун йўл қўядиган ҳар қандай шаклда ва ҳар қандай қонуний йўл билан ташвиқот фаолиятини амалга ошириши эркинлигини таъминлайди.

☑ Ўн бешинчидан, сайлов қонунчилигида **фуқароларнинг ўз сайлов ҳуқуқлари ва эркинликлари бузилганлиги устидан шикоят қилиши ва бунинг учун тегишли жавобгарлик принципи** кўзда тутилган. Фуқаронинг сайлов ҳуқуқлари ва эркинликлари бузилган тақдирда, жабрланган шахс ёки шахслар мустақил судларга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларида тақиқланган ҳаракат (ҳаракатсизлик) содир этганликда айбланган шахслар эса қонунга мувофиқ жавобгарликка тортилади.

ХАЛҚАРО САЙЛОВ СТАНДАРТЛАРИНИНГ ЎЗБЕКИСТОН САЙЛОВ ҚОНУНЧИЛИГИГА ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ҚИЛИНИШИ

Ўзбекистоннинг амалдаги сайлов қонунчилигида асосий халқаро сайлов стандартларининг барчаси имплементация қилинганига юқоридаги маълумотлар орқали гувоҳ бўлдик. Мамлакатимиз бу соҳада зиммасига олган халқаро мажбуриятларини қуйидаги йўналишларда оғишмай адо этиб келмоқда:

☑ Конституциямиз, қонунларимиз, умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ, сайлов жараёнлари иштирокчиларининг

сайлов тўғрисидаги ҳуқуқларида кўзда тутилган демократик принциплар ва нормалар ҳимоя этилиши, сайловлар демократик руҳда ўтказилиши, сайловларда фуқаролар ўз хоҳиш-иродасини эркин ифода этиши, сайловларнинг бўлиб ўтганлиги, ҳақиқийлиги ва қонунийлиги (легитимлиги) тан олинисини кўзда тутувчи талабларнинг асосланган бўлишини кафолатлайди.

☑ Сайлов тўғрисидаги қонунлар фақат қонун чиқарувчи ҳокимият (парламент) томонидан қабул қилинади. Сайлов ўтказишни таъминлашга қаратилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижро ҳокимияти органлари томонидан ўрнатилмайди.

☑ Кўппартиявийлик асосида ўтадиган бевосита сайловлар чоғида барча номзодларнинг эркин рақобатлашуви учун зарур шарт-шароит яратади.

☑ Сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш чоғида фуқароларнинг сайловга доир ҳуқуқ ва эркинликларига амал қилинишини таъминлашнинг ҳуқуқий, ташкилий, ахборот жиҳатдан кафолатлаш тизимларини яратади.

☑ Хотин-қизларнинг сайлаб қўйиладиган органларга сайлаш ва сайланиш борасидаги ҳуқуқларига реал, эркалар билан тенгма-тенг равишда амал қилиниши имкониятларини таъминлайди. Овоз беришда барча сайловчилар иштирок этиши учун ҳуқуқий кафолат ва шарт-шароитлар яратиш учун зарур қонунчилик чораларини жорий этади.

☑ Сайловчиларнинг ёши, фуқаролиги, турар жойи, шахсини тасдиқловчи асосий ҳужжати мавжуд экани каби мезонларни кўзда тутувчи, ҳеч бир камситишларсиз амалга ошириладиган муайян қонуний-меъёрий тартиб-таомиллар негизида рўйхатга олиш учун тегишли ҳуқуқий шарт-шароит яратади.

☑ Сиёсий партиялар шаклланиши ва уларнинг эркин қонуний фаолият юритишига кўмаклашади; сиёсий партиялар ва сайлов жараёнларининг молиявий таъминланишини қонуний жиҳатдан тартибга солади; сайловолди дастурлари қоидаларини эмин-эркин баён эта олиши, сайловчилар эса ушбу фикр-мулоҳазалар билан танишиш асносида кимни ёқлаб ва кимга қарши овоз бериш хусусида бемалол муҳокама юритиши учун тегишли шарт-шароит яратиш мақсадида сайлов кампаниялари эркинлик ва ҳалоллик муҳитида ўтказилишини таъминлайди.

☑ Сайлов кампанияси оммавий ахборот воситаларида, шу жумладан, Интернетда холис ёритилишини кафолатловчи зарур

чораларни кўради; сиёсий партиялар ва номзодларнинг ҳеч бир камситишларсиз оммавий ахборот воситаларидан фойдаланишида қандайдир ҳуқуқий ёки маъмурий тўсиқлар қўйилишининг олдини олади.

☑ Ҳуқуқий таълимни ташкил этиш бўйича аниқ чораларни амалга оширади, фуқаролар ва сайлов жараёнларининг бошқа иштирокчилари сайлов тартиб-таомиллари ва қоидалари билан танишиши ва бу ҳақда тегишли билимга эга бўлиши, уларнинг ҳуқуқий маданияти юксалиши, сайлов ташкилотчиларининг малакаси ошишини таъминлайди.

☑ Мамлакатимиз қонунчилиги ва зиммамиздаги халқаро мажбуриятларимизга мувофиқ, эркин, адолатли, ҳақиқий ва мунтазам сайловлар ўтказишни ташкиллаштирадиган мустақил сайлов комиссиялари тузилишини таъминлайди.

☑ Фуқароларнинг сайловга оид ҳуқуқ ва эркинликлари бузилишлари, шунингдек, зўравонлик, алдоқчилик, таҳдид, кўзбўямачилик каби бошқа йўллар билан фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган сайлаш ва сайланиш ҳуқуқининг эркин амалга оширилиши ҳамда сайловга оид бошқа ҳуқуқларининг рўёбга чиқарилишига тўсқинлик қилувчи шахсларни жавобгарликка тортиш асосларини қонун йўли билан тартибга солишга қаратилган чоратадбирларни амалга оширади.

☑ Сайловларни ташкил этиш ва ўтказишда халқаро ташкилотлар ҳамда шу ташкилотлар таркибига кирувчи хорижий давлатлар билан фаол ҳамкорлик қилади.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикасининг сайлов тўғрисидаги қонунларида эркин демократик сайлов ўтказишнинг асосий қоидалари ва халқаро стандартлари ҳамда фуқароларнинг давлат вакиллик органларига сайлаш ва сайланиши билан боғлиқ конституциявий ҳуқуқлари амал қилишининг кафолатлари мустаҳкамлаб қўйилгани эътиборга сазовордир.

М У Н Д А Р И Ж А

КИРИШ	3
1-§. Халқаро сайлов стандартлари тушунчаси, моҳияти ва манбалари	5
2-§. Универсал сайлов стандартлари	8
3-§. Ўзбекистонда халқаро сайлов стандартларига мос сайлов тизимининг ривожланиши ва халқаро сайлов стандартларининг имплементация қилиниши	15

Х.И. БОТИРОВ

ХАЛҚАРО САЙЛОВ
СТАНДАРТЛАРИ

(оммабон рисола)

Тошкент давлат юридик университети
Тошкент – 2023

Бош муҳаррир
Муҳаррир
Мусаҳҳих
Техник муҳаррир
Дизайнер

О. Чориев
Ш. Жаҳонов
М. Патиллаева
У. Сапаев
Д. Ражапов

14.06.2023. да босишга рухсат этилди. Қоғоз бичими 60x84 ¹/₁₆.
“ Times New Roman” гарнитураси, 1,5 шартли босма табоқ.
Адади 50. 000-буюртма.

Тошкент давлат юридик университети босмаҳонасида чоп этилди.
100047. Тошкент шаҳри, Сайилгоҳ кўчаси, 35-уй.